

דגם תשובות לשאלון בספרות עברית וכללית לבתי ספר דתיים, מס' 09181, חורף תשע"ז

הערה: בדגם שלהלן מוצעות תשובות אפשריות לשאלות שבמבחן. חשוב מאוד להדגיש שיש לגלות פתיחות לתשובות של הנבחנים. הם רשאים לפרש את היצירות בדרך אחרת מזו שנלמדה בכיתה או מזו המוצעת כאן, ובלבד שהפירוש יסתמך על היצירה והתשובה תהיה מנומקת כהלכה.

פרק ראשון – סיפורת (מעשה חכמים וסיפור קצר)
על הנבחן לענות על אחת מהשאלות 1-3 (25 נקודות).

מעשה חכמים

1. בתו של רבי עקיבא הנחש

על פי מעשה החכמים "בתו של רבי עקיבא והנחש, על הנבחן להסביר ולהדגים מהי התשובה על השאלה אם יש מזל לישראל או אין מזל לישראל. בתחילת מעשה החכמים נראה כי יש מזל לישראל. זוהי תפיסת עולם דטרמיניסטית שעל פיה, אין אפשרות לשנות את גורל האדם. כאשר הכלדיים מנבאים לרבי עקיבא את אסונה של בתו ביום חופתה הוא "דואג הרבה". דאגתו מעידה כי נראה לו כי "יש מזל לישראל" וגורל האדם נקבע מראש (כך אפשר לפרש את משמעות הקיר שמאחוריו הסתתר הנחש, הקיר הוא מטפורה לגורל שנקבע מראש ואי אפשר להזיז אותו או להבקיע אותו). עם זאת, כששומע רבי עקיבא את הנבואה על בתו, אין הוא פועל על אף דאגתו הרבה. ייתכן שהוא מאמין בכל זאת שהגורל יכול להשתנות. בתו של רבי עקיבא יוצרת שינוי במזלה (בגורלה) באמצעות מתן הצדקה. לאחר מעשה זה נראה שרבי עקיבא יודע ש"אין מזל לישראל", שאפשר לשנות את הגורל באמצעות מעשה שכן, כאשר הוא רואה את בתו הוא שואל "מה עשית? וכוונתו היא, בזכות איזה מעשה, בזכות איזו מצווה הצלחת לשנות את מה שנקבע כמזלך. חשוב לציין שכאשר הבת עשתה את המעשה היא לא חשבה על הצלה מגורל כלשהו. היא נהגה באופן שנראה לה נכון. יש להניח שהתחנכה על החשיבות של מתן צדקה. ייתכן שזה פשר דבריה – "מנה שנתתם לי נתתיה לו", נהגתי על פי החינוך שהענקתם לי. הגדולה במעשה שלה נובעת הן מן העובדה שביום המיוחד, יום כלולותיה היא מגלה רגישות כלפי העני, קמה ממקומה, יוצאת אליו ונותנת לו מנחה, הן מן העובדה שמכל האורחים (שהיו, יש להניח, תלמידי חכמים ושועי ארץ) הטרודים בסעודתם, דווקא הכלה היא זו שקמה ממקומה ועשתה מעשה. מסקנתו של רבי עקיבא היא – צדקה תציל ממוות. משמעותה היא שישראל הנם מעל למזל באמצעות מעשים שהם יכולים לעשות. במקרה זה, באמצעות הצדקה. כלומר בקיר האיתן יש סדקים שאפשר לנעוץ דרכם מכבנה וזו ננעצת בסופו של דבר בעינו של הנחש וגורמת למותו, מכאן שהקיר איננו אטום לחלוטין. יש בו סדקים המאפשרים מעשה שבסופו של דבר מביא לשינוי הגורל שנקבע. הצדקה פותחת את הסדק שב"קיר המזל" ומאפשרת לנעוץ בו סיכה ולשנות את הגורל.

סיפור קצר**2. יד ושם / אהרון מגד**

על הנבחן לכתוב אם התיאור שבדבריה של נורית גוברין, המובאים בבחינה, מאפיין את סבא זיסקינד. על הנבחן לנמק ולהדגים את דבריו.

תיאורה של נורית גוברין את הדמויות בסיפורים מאת מגד הולמים גם את תיאורו של סבא זיסקינד, גיבור הסיפור "יד ושם".

- בדידות ודחייה — סבא זיסקינד מתגורר בגפו בפרוור העיר. אמנם הוא בחר בכך אחרי שנתגלע עימות בינו ובין בתו רחל, אך עם זאת, בדידותו זועקת מכל פינה בביתו. הסיפור מדגיש כי קיבל על עצמו עול תלאות וטורח וייסורי בדידות לעת זקנה. על השולחן סימני הארוחה שאכל לבדו, פירורים, שירים, חרצנים, פתילות מפויחות וכיור מלא כלים. הכול אומר עזובה והזנחה.
- חולשה וחוסר אונים — הללו באים לידי ביטוי כבר בתחילת הסיפור, הן בתיאור עליבותה של הדירה הן באמצעות מוטיב הידיים — פרקי ידיו הלבנים של סבא זיסקינד דקים וענוגים כשל נערה. בהמשך מתפתח מוטיב זה ומעיד על חוסר האונים של הסב מול נחרצותם של הצעירים לא להיענות לבקשתו. בסיום הסיפור ידיו החיוורות והמגודות מונחות אין אונים על השולחן וכשנפרדים ממנו רעיה ויהודה הוא פורש כפיו באין אונים ומלווה אותם אל דלת ביתו. ראוי לציין שכשסבא זיסקינד מדמה כי בקשתו תענה, הוא נחלץ ממקומו (פיזית ומטפורית), מחליף את מלבושו ובא לבקר את בני הזוג בדירתם ורוחו טובה עליו. יתרה מזאת, הוא לא דמות דחוייה במובהק, שהרי נכדתו רעיה ויהודה בעלה מבקרים אותו בקביעות אחת לחודש, ורחל בתו סרה אליו לבשל את ארוחותיו. אבל הוא חש דחוי בגלל סירובם של הצעירים להעניק לתינוק את השם שהציע, מבחינתו דחייה זו כמוה כדחיית העולם שאותו הוא מייצג וכדחיית "אמתחת הזיכרונות".
- סבל — סבלו של סבא זיסקינד כפול. מחד גיסא זהו סבלו של מי שנושא את משא זיכרונות העבר, עולם שהיה ואיננו עוד, עולם שאולי היה אפשר לעשות דבר מה כדי שלא יימחה. מאידך גיסא, הוא חווה בהווה את סבלו של הדחוי, השונה והנשכח אשר נתפס כמי שדעתו כבר אינה צלולה. הסבל נובע מן התסכול נוכח אי הידיעה של בני הדור הצעיר. מבחינת סבא זיסקינד "קשר הוא זיכרון", ואילו הדור הצעיר המתרחק מן הזיכרון הוא בעיני סבא זיסקינד הגורם לניתוק הקשר הבין-דורי. נתק זה גורם לו כאב, כעס, תסכול וסבל.
- תמימות — תמימותו של סבא זיסקינד מבצרת אותו בעולם משלו בלי יכולת לנסות להבין את בני הדור הצעיר. מתוך תמימות הוא סבור שיוכל לזכות בהתעניינות מלאה ורציפה של נכדיו בסיפורי הזיכרונות שלו, ומצפה מן הדור הצעיר להעניק לך הנולד שם שנתפס בעיניהם גלותי.

3. סיפור קצר מתורגם

על הנבחן לתאר את הפתיחה של סיפור קצר שלמד, ולכתוב אילו ציפיות מעוררת הפתיחה אצל הקורא. על הנבחן לכתוב אם במהלך הסיפור או בסיומו הציפיות האלה מתממשות, ולנמק ולהדגים את דבריו.

המפתח / בשביס־זינגר — הפתיחה מציגה בפני הקורא את הגיבורה בסי פופקין בסצנה של התארגנות לקראת יציאה מן הבית לצורך קניות. שעתים אורכת התארגנות זו ובמהלכה נחשף הקורא למחשבותיה, לפחדיה ולחששותיה, למראה החיצוני המוזנח של בסי ושל דירתה. את התיאור החיצוני הדוחה למדי משלימים התיאורים של פחדיה מפני שדים ורוחות, גנבים ואנסים. אנו שומעים גם על עברה של בסי כאשה נשואה עתירת נכסים, נשואה לסם, מתנאה במלבושיה ובמראה החיצוני שלה ומקושרת לעולם. מתברר שאף עתה היא משופעת בשטרות ובתכשיטים אלא שהללו מוחבאים מפני עיניהם של חורשי רעתה המדומים או שנשתכחו ממנה כליל.

תיאור דמותה של בסי בפתיחה מכין אותנו לסיפורה של דמות מבולבלת, מנותקת מסביבתה הפיזית והאנושית, בודדה ומרירה. היא חושדת בשכניה, בחלבן ובנער השליח. אין לה אמון באיש, אין היא נהנית מנכסיה ולמעשה היא חיה במצב של מוות רגשי, מייחלת למוות של ממש.

ציפיות אלו של הקורא ביחס לדמותה של בסי מתממשות בתמונת היציאה מן הבית. הסופרמרקט מתגלה כמקום מאיים ומבלבל והביקור בו הופך לחוויה בלתי נסבלת עבורה. גם שבירת המפתח מביאה לידי ביטוי את קווי דמותה של בסי כפי שנפרשו בתמונת הפתיחה: ייאוש, חרדה, חוסר אונים וחשדנות מופלגת. אלא שבשלב זה מגיעה בסי שוב לרחוב וצונחת בלאות על מדרגות הכנסייה, שם עובר עליה לילה של חשבון נפש בו מתעוררים לחיים קווים בדמותה ובסיפור חייה אשר נרמזו בפתיחה. היא נזכרת בנשמות קרוביה וחשה צורך להתפלל. היא מבינה כי אטמה לא רק את פתחי ביתה אלא אף את חדרי לבבה מפני קשר עם הזולת. החתול השחור והפרפר נתפסים לפתע כסימנים מברשי נחמה.

תוך כדי השיבה לביתה מתחולל מהפך בראייתה של בסי את עצמה ואת הסובבים אותה. הרחוב, השכנים, השרת, כולם מתגלים כשוחרי טובתה. במקום המפתח שנשבר ישנו מפתח חדש המאפשר את פתיחת הדלת ומפגש מחודש עם מציאות חיה.

האם מהפך זה נרמז בפתיחה לסיפור? נראה שלא. שהרי הגיבורה מתוארת כמי שחייה התמוטטו עם מות בעלה, היא אינה מדברת עם איש, מתקשה בראייה ואינה מתקנת את משקפיה. עם זאת, מצוין בסיפור עוד לפני הגעתה לסופרמרקט כי לא נסתייעה במקל כיוון שהייתה רחוקה מלראות עצמה זקנה או בעלת מום, כמו כן נזכר כי לעיתים הייתה שולפת מן הארון את שמלותיה הישנות ומוודדת אותן. ייתכן שכאן תפתח ציפייה לשינוי בהמשך הסיפור בכיוון של ראיית עצמה באור חדש או חיבור מחודש אל עצמה ואל המציאות.

כינורו של רוטשילד / צ'כוב — הפתיחה מתארת את שגרת חייו של יעקב בשנים שקדמו להתחלת העלילה. פסקת הפתיחה נמסרת על ידי מספר כל יודע, דרך עיניו של ברונזה ומספקת מידע לגבי שמו — יעקב מאטוויביץ, כינויו — ברונזה, תנאי חייו הדלים כאיכר בשוק, עיסוקו — בניית ארונות מתים, פרנסתו הדחוקה (כי רק מעטים נפטרו), הסתייגותו מבניית ארונות מתים לילדים, שם אשתו — מארפה, ומקומה בחייו, כאחד החפצים במטבח. בהמשך נמסר גילו ומתגלה גם העובדה המפתיעה, שנהג לנגן בכינור גם לפרנסתו וגם כדי לעודד את רוחו כשהייתה נכאה. מתבררים גם אופיו הנרגן ויחסו העוין כלפי רוטשילד היהודי. מעל לכל מודגשת קמצנותו באמצעות נטייתו לעריכת חישובים של רווח.

פתיחה זו מעוררת בקורא ציפייה למפגש עם סיפור חיים של סבל, תסכול והחמצה. הכינוי ברונזה, אף הוא מכין את הקורא להכרות עם דמות קשוחה ונוקשה אשר מתאכזרת לסובבים אותה — אשתו מארפה והנגן היהודי רוטשילד. עם זאת, הנגינה בכינור בשעת לילה מעוררת ציפייה לחשיפת היבט נוסף בדמותו של ברונזה, שהוא רך ורגיש יותר. אכן במהלך הסיפור לומד הקורא להכיר קודם כל את ברונזה הקמצן, הקשוח, העסוק בחישובי רווח והפסד אפילו ביחס ללווייתה ולקבורתה של אשתו. עם זאת הולך ונגלה חלק אחר באישיותו, אשר נדחק לקרן זווית ועתה צף ועולה עם זיכרונות העבר תוך כדי ישיבה על שפת הנהר. זכרם של ימים טובים יותר וזכרה של התינוקת שמתה בילדותה. בד בבד עולים ניסיונות השווא להציל את מארפה והייסורים שבהכרה בכל השנים בהן נהג בה באכזריות, עד כי דומה שהיא מקבלת את מותה בשמחה. חשבונות הרווח וההפסד הכספיים הופכים לחשבונות נפש של החמצות ביחסיו עם הסובבים אותו ושיאם הוא במסירת הכינור לרוטשילד היהודי. סיומו של הסיפור מעמעם את זכרו של יעקב כ"דמות של ברונזה" ומדגיש דווקא את הניגון העצוב שהיה משמיע על מפתן בקתתו ועתה הוא זוכה לחיים משלו, מנעים את אוזן שומעיו וכך מביא לתיקונו של ברונזה עצמו.

פרק שני – יצירות מאת עגנון ודרמה

על הנבחן לענות על אחת מהשאלות 4-12 (35 נקודות).

יצירות מאת עגנון

4. תהלה

על הנבחן לכתוב מהו האירוע שתהילה רומזת עליו בדבריה המובאים בבחינה, להסביר ולהדגים כיצד עיצב אירוע זה את תולדות חייה ואת אופייה.

האירוע הוא קריעת התנאים על ידי אביה של תהילה ללא בקשת מחילה משרגא ומאביו. לאביה של תהילה נודע ששרגא ואביו נסעו לרבי לקבל ברכה ומכאן הסיק שהם היו חסידים. באותה עת היו החסידים קבוצת מיעוט נרדפת ונחשבו לכת ויהודים שנמנו עם ציבור המתנגדים נשמרו שלא להשתדך עמהם. משום כך ביטל אביה של תהילה את האירוסין לשרגא ולא נזהר בדבר שכן, ביטול תנאים (אירוסין) על ידי אחד הצדדים מסב צער ובושה לצד האחר ועל כן יש צורך לבקש מחילה. אירוע זה נתפס על ידי תהילה כגורם לנסיבות חייה הקשים: מות בעלה ומות שני בניה והמרת הדת של בתה.

נסיבות חיים אלה מביאות אותה להגיע לירושלים שם היא מתנהגת כצדקת גמורה ובוחרת בחיים של ראיית הטוב וגמילות חסדים. כל אורחותיה אומרות הצדקת הדין ואמונה שלמה בקב"ה ובהנהגתו.

דוגמאות: היא מקפידה לומר תהילים בכל יום, התנהגות המעידה שהיא צדיקה. כמו כן היא מהללת את כל מה שברא אלוקים היא בעלת אמונה גדולה. אף המראה החיצוני של תהילה מבטא את צדיקותה. עיניה חסד ורחמים, קמטי פניה ברכה ושלום. הוא מעיד על מידותיה הטובות ועל התנהגותה כלפי הסובבים אותה. כמו כן המראה החיצוני אינו מסגיר את גילה. פועלה ורוחה הטובה גורמים לה להיראות צעירה וחיונית. תהילה גם דואגת לכל מחסורה של הרבנית, מלמדת סגוריה על השוטר הבריטי וכיו"ב. פעולותיה מעידות על רגישותה לצרכי הזולת, על חיפוש הטוב בכל אדם ועל נועם הליכותיה. על כך מעיד גם יחסה החיובי לחידושי הדור שבשבחם היא מדברת: היא מציינת שלחנם מלעזים על הדור שחידושו אינם אלא רק להרע, ומשבחת את התנור המטלטל ואת העט שהדיו בתוכו. היא מעלה על נס את קדושתה של ירושלים כולה. היא רואה בחיוב את הבנייה החדשה שמחוץ לחומות. אבל על ירושלים העתיקה, זו שלפנים מן החומה שורה לדבריה קדושה יתרה.

5. והיה העקוב למישור

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

- א.** על הנבחן להסביר ולהדגים את הקביעה: הביקור של מנשה חיים ביריד הוא נקודת מפנה בעלילת הנובלה.
- מנשה חיים מגיע ליריד אחרי מכירת מכתב ההמלצה, כאשר בידיו די כסף לשוב לביתו. המפנה נעוץ בכך שאם עד עתה נראה היה שמעשיו מכוונים לאסוף מספיק כסף כדי לשוב לקריינדל טשארני, הרי שההגעה ליריד מרחיקה אותו מביתו ומאשתו. כמו כן מנשה חיים משכנע עצמו שביריד הוא יעסוק במסחר, אך למעשה הוא הולך שבי אחרי פיתויי היריד: הענק, הגמד, בית המבוכה, הבתולה המיניקה נחשים וכיו"ב. התנהגות זו היא מפנה, משום שעד היריד נראה כי מנשה חיים מתרחק מהבלי העולם הזה. כך גם כניסתו לפונדק היא בבחינת התמסרות לתענוגות חומרניים. בפונדק, לראשונה מאז עזב את העיירה, הוא אוכל סעודה פרועה, סובא ומשתכר ומתריס כלפי שמים. לאחר סעודת ההוללות בפונדק מנשה חיים מאבד את תרמילו ונותר ללא פרוטה וללא התפילין שלו, ללא הפריט האחרון שחיבר אותו למי שהיה בעבר וחיבר אותו ליהדותו. אבדן התפילין מבטא את שיא ההידרדרות המוסרית והדתית שלו.
- ב.** על הנבחן להסביר את המשמעות הסמלית של היריד בנובלה "והיה העקוב למישור".
- המשמעות הסמלית של היריד היא הירידה והסטייה מדרך הישר ומאורח החיים הרצוי. היריד מסמל עולם של יצרים, תאוות, הוללות, תחליפים ואחיות עיניים, לפיכך הוא טומן בחובו סכנות ופיתויים. הסכנה נעוצה בעצם היציאה מן הבית המשמש הגנה מפני סטייה מדרך הישר. כמו כן ביריד אין רק מסחר כי אם גם שעשועים, ולכן הפיתויים אורבים בכל פינה. ביריד יש גם תופעות חריגות – ענקים, גמדים, בית המבוכה ועוד – הללו מסמלים חיים כאוטיים ורוויי בלבול, ואף יש בו מיני שעשועים האסורים מן התורה – האוב, הידעוני, היודע נסתרות והמגיד תעלומות. הללו הם בבחינת תעתועים ואחיות עיניים המערערים את המציאות ואת חוקיה ויוצרים עולם מבולבל של תחליפים. כך גם בגדיהם הצבעוניים של הנוהרים ליריד הם בבחינת מאחז שווא והסטת תשומת הלב מחיי השגרה ומדרך הישר.

6. סיפור פשוט

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לכתוב מה אפשר ללמוד מן הדיאלוג המבוא בבחינה על דמותו של ברוך מאיר, על דמותה של צירל ועל מערכת היחסים ביניהם. על הנבחן להסביר ולהדגים את דבריו. הדו שיח מחזק את דמותו של ברוך מאיר כאישיות פסיבית בכל מה שנוגע לקבלת החלטות. מן ההיסוס שבתגובתו ניכר כי לבו אינו שלם עם הצעת השידוך, אולי משום כך מבקש הוא לשמוע את דעתו של טויבר. המספר מעיר כי אין דרכו של ברוך מאיר לומר דבר שאין בו משל צירל, פעמים הוא חוזר אחר דבריה ופעמים הוא מוסיף עליהם לשם חיזוק. אם יש בו בדל של חשיבה עצמאית הוא מדכא אותו. צירל לעומתו היא אקטיבית, חכמה, ערמומית ומניפולטיבית. היא החלטית, יודעת בדיוק מה היא רוצה וכיצד להשיג זאת.

מערכת היחסים בין השניים אינה מאוזנת אפוא. צירל מובילה את ברוך מאיר בשיחה ומתמרנת כך שירגיש כאילו דעתו היא הקובעת. ברוך מאיר נמנע מלהביע את דעתו וחוזר אחר דבריה כהד. שני היבטים של השידוך מעלה ברוך מאיר: צימליך עשיר הוא ומינה בתו ריבה נאה. שני אלו נוגעים לעניינים חיצוניים. אין כאן התייחסות לאופייה של הנערה, למידותיה או למידת ההתאמה של אישיותה לאישיותו של הירשל. אלו הם פניה הערכיים של החברה בה הם חיים ופועלים ויונה טויבר, שהוא במידה מסוימת, נציג החברה, נזכר בקטע כמי שאמור לאשר קשר מסוג זה. **ב.** על הנבחן לתאר את הדמיון ואת השוני בין הירשל ובין אביו.

הירשל ואביו דומים בפסיביות שלהם. שניהם אוהבים נערה בת עניים ובסופו של דבר נישאים לבת עשירים ומקיימים עמה משפחה. שניהם אף אינם מעזים להתייצב מול צירל ולהיאבק בהחלטותיה.

עם זאת, ישנם מספר הבדלים בין השניים. ברוך מאיר היה עוזר בחנותו של שמעון הירש קלינגר. הוא היה בקי בסחורות, מתון בדרכיו וזריז בעסקים. כאשר גילה יוזמה וכיבה את המנורה בחדר, מצא אותו אביה של צירל ראוי לבתו. מכל מקום, הוויתור על אהבת האמת, מירל, נעשה מצדו של ברוך מאיר "כסף וזהב שהיו לה לצירל סימאוו את עיניו של ברוך מאיר והניח את קרובתו ונשא את צירל". הירשל, לעומת זאת, נאלץ לוותר על בלומה. בעל כורחו השיאוהו למינה. הבדל נוסף נעוץ בכך שנראה שעם השנים נשכחה מירל מלבו של ברוך מאיר. הוא חי לצדה של צירל ולומד לאהוב אותה, נהנה לעקוב אחריה במבטו ונדמה שהסכין עם חלוקת התפקידים ביניהם. הוא אף אוהב את בנו שנולד לו ממנה. באפיון עקיף, שמו מעיד על נינוחות – ברוך מאיר, ואף התנועה הקבועה של חיכוך הידיים מעידה על מי ש"יצריו השלימו זה עם זה". לא כן הירשל, עוד משלב האירוסין וביתר שאת אחרי החתונה. הוא מריר, חסר מנוח, לבו יוצא אל בלומה ובשוטטו ברחוב מובילות אותו רגליו אליה מאליהן. את התינוק אין הוא אוהב. הוא מנתב את התסכול למרד אשר מתפרץ בסצנת השיגעון. ברוך מאיר אינו מורד כלל. הנישואין היו בחירה שלו. אחרי הטיפול אצל דוקטור לנגזם נראה שהירשל מסתגל למציאות. את התינוק השני הוא אוהב יותר ונראה שהוא לומד ליהנות מקרבתה של מינה (תלוי לפי מי מפרשים את סיום הסיפור). עם זאת נראה שקורטוב של אי נחת והרגשה של פספוס האהבה ילוו אותו כל חייו, זאת בניגוד לאביו.

7.

שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו; המלבוש; האדונית והרוכל; מדירה לדירה

על הנבחן לתאר את העולם הפנימי של דמות מרכזית בסיפור מאת עגנון שלמד, ולהסביר כיצד שלושה מן המאפיינים האלה: חלומות, סמלים, מוטיבים, תיאורי סביבה ונוף, אנלוגיות, דיאלוגים ומונולוגים פנימיים, מסייעים לעיצוב העולם הפנימי של דמות זו.

שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו – אפשר לענות על פי דמותו של רבי משה פנחס או על פי דמותו של רבי שלמה.

דרכי העיצוב – אנלוגיה ניגודית בין השניים, תיאור סביבת המגורים של כל אחד מהם, מראה חיצוני, לבוש, משפחה, משמעות השמות, שפת הגוף והקול, מערכות יחסים עם הסביבה, תורה וגדולה מול לימוד תורה מעוני, בדיקת הקונפליקט הפנימי של הדמות – יצר מול הכרה או תורה מול דרך ארץ, אידיאל מול מציאות. מוטיבים – הקול, האנחה, הגניזה, ראייה ועיוורון.

המלבוש – דמותו של ישראל החייט מעוצבת באמצעות מוטיב הדחינות, הקונפליקט בין מילוי החובה לבין היענות ליצר, בין תבשיל לבין לבוש, הקשר עם דמויות אחרות – השר, עבדיו, האישה, גבאי בית הכנסת, הבגד וכל מה שכרוך בו כמערכת של סמלים, משמעות שמו, מוטיב הקלקול והתיקון, משמעות סופו של הסיפור.

האדונית והרוכל – אפשר לענות על פי דמותו של הרוכל או על פי דמותה של האדונית.

הרוכל: דרכי העיצוב – עיסוקו, נדודיו, מרכולתו, שמו – יוסף, האזכור המקראי לפרשת יוסף ואשת פוטיפר, מוטיב הבית והשדה, מוטיב האור, מוטיב הסכין, מוטיב בעלי החיים (כלב) והפחלצים, מוטיב העין, החזרה על השרש ח.ז.ר. חלומותיו של יוסף. בראשון – כאילו סכין ננעצת בליבו, בשני הכלבה המאיימת לנשוך אותו. החלומות מביאים לידי ביטוי את חרדתו, את תחושת הסכנה המרחפת על ראשו, הקונפליקט הפנימי – להישאר או לצאת, היציאה מן הבית וקריאת שמע, סופו של הסיפור (שובו של הרוכל לנדודיו).

מדירה לדירה – דמותו של המספר – מוטיב המחלה, מוטיב הבית, מוטיב התחליף, מוטיב השינה, אנלוגיה וקשר בין המספר לבין התינוק, הילד בובי – בדידות, חולי, צורך בקרבה, אנלוגיה ניגודית בין הבתים השונים: החדר הראשון, החדר בתל אביב, הבית שמחוץ לעיר, חדרה של הבת, הבריחה והשיבה. המעבר מניכור להכרה, מריחוק לקרבה, מבדידות למגע.

דרמה

8.

ילדי הצל / בן ציון תומר

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לציין שלושה כינויים של בעלי חיים שזיגמונט מכנה בהם את עצמו, ולהסביר מדוע הוא מכנה את עצמו בכינויים אלה.

זיגמונט קורא לעצמו מדוזה כי מדוזה היא יצור מבחיל, חלקלק, חסר חוט שדרה וכך הוא מרגיש כלפי עצמו: אכול רגשי אשמה ושנאה עצמית. כמו כן הוא מכנה את עצמו עכבר כי הוא נמצא במנוסה מתמדת מפני אלה העלולים להשיג אותו ולנקום בו, אך יותר מכל הוא בורח מעצמו ומעברו, שאינו מאפשר לו חזרה לחיים רגילים. זיגמונט אף מכנה את עצמו כלב, אך הוא סבור שהוא בגד ב"כלביותו", הוא כלב שלא עמד בציפיות ממנו, שכן כלב הוא סמל לנאמנות, ואילו הוא עצמו לא היה נאמן לבני עמו.

ב. על הנבחן לבחור בדמות נוספת שמוטיב בעלי החיים נקשר בה, ולהסביר את התפקיד של מוטיב זה באפיון הדמות. דובי – הצבר היהיר, הבוטה, גדול ובעל נוכחות כמו בעל החיים הדוב. הוא מאיים על יורם בהזכרת זרותו ללא הרף ובכך שהוא מזכיר ליורם את עברו כברל'ה, אך למעשה הוא מתגלה כאיום סרק כי יורם מנצח ביריבותם התמידית וזוכה בלבה של נורית.

יורם – רואה עצמו כ"דג ביבשה". כמי שאינו נמצא בסביבתו הטבעית והמעניקה חיים, בשל ניסיונו למחוק את עברו.

9. אנטיגונה / סופוקלס

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

- א.** על הנבחן להסביר את דבריו של טרזיאס בקטע המחזה המובא בבחינה, ולכתוב אילו ערכים באים לידי ביטוי בקטע זה. על הנבחן להסביר ולהדגים את הקשר בין הפגיעה בערכים האלה ובין הקונפליקט המרכזי בטרגדיה. הנביא מבקש מקראון לחשוב שוב על הדרך בה בחר לנהוג. הוא מסביר כי כל אדם עלול לחטוא, אלא שההבדל בין צדיק לרשע הוא ביכולת להודות בטעות, כאשר ההודאה בטעות מאפשרת תיקון. אלא שהגאווה היא אם כל חטאת והיא המונעת מקראון להודות בטעותו ולשנות את החלטתו. הנביא שולח את קראון לקבור את המת: "הכנע למת" ולא להתנכל לגופתו שהרי יש בכך מעין רצח מחדש. הנביא דורש מקראון לחזור בו למען טובתו שלו.
- שני הערכים בהם פוגע קראון הם: האחד – פגיעה בכבוד המתו אסר לקבור; האחר – ההיבריס – חטא הגאווה. הקונפליקט המרכזי במחזה הוא בין חוק האלים לחוק המלך (דת ומדינה) חוק האלים הינו בסיסי, נצחי וקבוע. על פיו יש לנהוג כבוד בגופת המת ללא קשר למעשיו בחייו. חוק המלך נקבע על ידי אדם. מטרתו אמנם להגן על הממלכה, לשמור על שלמותה ולבוא חשבון עם אויביה, אך בהיותו פרי חקיקה אנושית הוא נתון לשינויים ואין לו התוקף המוחלט של חוק האלים.
- הגאווה, התנשאות האדם מעל לאלים, גורמת לעיוורונו של האדם. במקרה זה, קראון משוכנע שהצדק עמו וכי הוא מגן על ממלכתו, וכל המנסים להניאו מהחלטתו טועים או חורשי רעתו. גאווה זו היא המונעת ממנו להקשיב לתוכחת הנביא ולקבל את דבריו.
- הערה למעריכים: אפשר לראות במחזה קונפליקטים נוספים: בין רגש לשכלתנות, בין ערכי המשפחה לערכי שלום המדינה, בין האדם הפרטי לכלל. בכל מקרה, על הנבחן לקשר בין דברי הנביא לערכים אלו.
- ב.** על הנבחן לתאר ולהסביר את תגובתו של קראון על דבריו של טרזיאס המובאים בבחינה.
- קראון מכנה את טרזיאס "זקן" הוא אינו נוהג בו כבוד ומזלזל בתבונה שמעניק לו גילו הוא אף מאשים את הנביא בכך שיחד עם כל האחרים הוא מנסה להתנכל לו, לפגוע בו ולהכשילו. ההיבריס של קראון בא לידי ביטוי קיצוני בהתגרותו באלים. הוא מכריז כי גם אם יגביהו הנשרים עצמם את נבלתו של פוליניקס, הוא לא ייתן להביאה לקבורה ומאשים את טרזיאס בניסיון להתעשר מקבורתו של פוליניקס או בקבלת שוחד עבור דבריו. בשלב זה מעבירה אותו גאוותו של קראון על דעתו. אין הוא קשוב כלל לקולותיהם של האחרים והמאבק מקבל צביון אישי כנגד מי שלהבנתו מנסה לפגוע בו או בשלטונו. האשמותיו חסרות השחר, יותר משהן מעידות על הנמענים לדבריו, מעידות עליו עצמו.
- הערה למעריכים: יש לקבל כתשובה מלאה גם תשובות שמתארות את תגובתו של קראון לאחר דברי המקהלה, כשהוא מסכים לקבל את דברי הנביא.

10. בית בובות / הנריק איבסן

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לכתוב מהו הסוד ומה הם השקרים המאפיינים את מערכת היחסים בין טורולד לבין נורה.

על הנבחן להסביר ולהדגים את דבריו.

הסוד הגדול הן העובדות שמסתירה נורה מהלמר בעלה: היא לווהה כסף מקרוגסטאד המלווה בריבית, כדי לממן את נסיעתם לאיטליה וכך לסייע להחלמתו ולהציל את חייו. כיוון שאביה שהיה אמור לחתום על שטר החוב חלה גם הוא באותה עת, נורה זיפה את חתימתו, מעשה המהווה עבירה פלילית. נורה מסתירה את הסוד הכפול הזה מבעלה, אשר האמין כל השנים כי אביה הלווה להם את 4800 הקרונות למימון הנסיעה. מתברר שאין זה השקר היחיד המעיב על חייה של נורה. כל חיי הנישואין רצופים בשקרים. היא אוכלת בסתר עוגיות מקרוני שבעלה אסר עליה לאכול כי זה מקלקל את השיניים, היא חוסכת מחצית מן הכספים שהוא נותן לה ומשתמשת בכסף לכסות את חובה, היא מורה לילדים לא לגלות לאביהם שקרוגסטאד ביקר בביתם, היא מתחננת בפני בעלה שישאיר את קרוגסטאד במשרתו כיוון שהוא עלול לכתוב עליו ב"עיתונים המלוכלכים" בעוד שהסיבה האמתית היא החשש שלה שהוא יחשוף את סודה, כשקרוגסטאד מגיע שוב היא משקרת שהתחפשת הגיעה ושהיא צריכה למדוד אותה ושולחת את ד"ר ראנק לחדרו של הלמר כדי להעסיק אותו, אחרי הביקור היא מתרצת את חיזורון פניה במאמץ הכרוך בהכנה להופעה בנשף בעוד שהחיזורון נובע מן החשש מפני גילוי מכתבו של קרוגסטאד בתיבת הדואר. בדיאלוג הסיום מתוודה נורה בפני הלמר שמסכת השקרים החלה עוד בהיותה בבית אביה כשאימצה לעצמה את השקפותיה והתכחשה להשקפותיה, והמשיכה בחיי הנישואין שלה כשאימצה את הטעם של בעלה. מתברר אפוא שמדובר בחיים של זיוף והעמדת פנים. גם מצדו של הלמר ניתן לדבר על חיים של שקר. שנים הוא מצהיר באוזניה על אהבתו אותה ועל נכונותו לעשות הכול למענה, אבל ברגע של מבחן אמת הוא מפנה לה עורף ונותן דעתו רק על עצמו ועל שמו הטוב.

ב. על הנבחן לכתוב מה היא העמדה המשתמעת מן המחזה בנוגע למערכות היחסים במשפחה. על הנבחן לנמק ולהדגים את דבריו.

העמדה המשתמעת מן המחזה בנוגע למערכות יחסים במשפחה מצדדת בהשתתת חיי הנישואין על מערכת של פתיחות, יושר ואמון הדדי. נורה חוששת שגאוותו של בעלה תיפגע אם ידע שלוותה כסף למענו ובשל כך היא מסתבכת במסכת הרסנית של סודות ושקרים. כמו כן המחזה מצדד בביטוי מלא של כל אחד מבני הזוג. נורה מתפקדת כבובת משחק בחייו של בעלה. הדבר בא לידי ביטוי בכינויי החיבה המקטינים: בובה, עפרונית, בתפקיד המוטל עליה להיות יפה למענו, לשחק, לשיר ולרקוד לפניו ובעובדה שהלמר מחזיק בשליטה מלאה בחייה. שליטה זו מתבטאת הן בנושא הכסף – היא צריכה להתחנן לקבל כסף מידי, הן בתחומי חיים אחרים כשהלמר מכריז שהיא אינה אחראית ושלא ניתן לסמוך עליה. הערך העולה מן המחזה בהקשר זה הוא הצורך במערכת יחסים של שוויון בין בני הזוג. מערכת כזו מכתובה גם את הצורך לנהל שיחת אמת בלא ניסיונות להשתיק או לטיח דברים. בהקשר זה, נורה מתריסה בפני הלמר כי מעולם לא ניהלו שיחה של ממש. ערך נוסף שעולה מסופו של המחזה הוא עצמאותה של האישה וחירותה לבחור לחיות את חייה באופן שהיא רואה לנכון. נורה מכריזה כי היא חייבת לבחון את הדברים, להכיר את עצמה, לגלות אם בכלל ועד כמה מתאים לה לחיות על פי תכתיבי הדת והחברה.

11. אויב העם / הנריק איבסן

על הנבחן לכתוב מה אפשר ללמוד מן המצב של הדמות המרכזית (מצבה הנפשי, חברתי, המשפחתי) בפתחות המחזה ובסיומו על תפיסת העולם שבבסיס המחזה "אויב העם".

על הנבחן להסביר ולהדגים את דבריו.

בתחילת המחזה ד"ר שטוקמן מלא סיפוק ומרגיש התחדשות וצמיחה הודות למצבו הכלכלי המשופר ומצבה של העיר. הוא אהוד על ידי תושבי העיר ובעלי תפקידים בה, המצויים במוקדי ההשפעה, כמו עורך העיתון הופסטאד והעיתונאי בילינג הנוהגים להתארח בביתו ונחשבים חבריו הקרובים. גם היחסים עם אחיו ראש העיר תקינים, על אף היריבות והקנאה המלוות אותם שנים רבות.

אפשר לומר שסיום המחזה מעיד על חזרת האופטימיות לחייו של ד"ר שטוקמן, על התחדשות ועל תקווה לשינוי, זאת עם הפניית המשאבים לחינוך, להקמת בית ספר שיחנך אנשים לערכי מוסר ולדאגה לרווחת הזולת. בשלב זה ד"ר שטוקמן זוכה לתמיכת משפחתו הגרעינית בלבד ולתמיכתו של קפטן הורסטר.

הסיום האופטימי של המחזה, שיבתו של ד"ר שטוקמן לתחושות טובות ולעשייה למען החברה אחרי שנודה מקהילתו בשל היותו "אויב העם" ולאחר שבני משפחתו (אחיו, אביה של אשתו) ומי שטעה לראות בהם חבריו הפנו לו הרף ויצאו נגדו, מבטאת את תפיסת העולם שבבסיס המחזה.

נראה כי תפיסת העולם גורסת כי הצדק ינצח וכי ערך חיי האדם הוא החשוב. ד"ר שטוקמן שילם מחיר אישי, כלכלי וחברתי יקר בשל רדיפת הצדק המאפיינת אותו, דאגתו לבריאות הרוחניים במעיינות החמים והיותו בעל יושר פנימי ומקצועי ובעל ערכי מוסר. הוא חשף את סכנת החיים הטמונה במקור הפרנסה העיקרי של העיירה, המרחצאות החמים, התמיד במאבק ולא נרתע מיחס הסובבים אותו כלפיו, אשר מעדיפים את הרווחה הכלכלית. אף על פי כן, לאור סיום המחזה, הוא נותר איתן ברוחו ובעמידתו ומבטא מסר של שינוי וצמיחה.

12. ביקור הגברת הזקנה / פרידריך דירנמט

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

- א.** על הנבחן להביא מן המחזה שתי דוגמאות למעשה הבגידה של אנשי גילן, ולהסביר מה גרם להם לעשות מעשים אלה. "ברח! אנחנו חלשים..." דברים אלה אומר הכומר לאיל בכנסייה אחרי שהוא מורה לו לבחון את מצפונו, להתמקד בערכים רוחניים ולתת דעתו על חיי העולם הבא. לפתע נשמע קולו של הפעמון השני. איל מבין שהכנסייה רכשה פעמון חדש ושהכומר שותף אף הוא לבגידה הגדולה של אנשי גילן. המחזה משופע בדוגמאות למעשה הבגידה של הגילנאים בנוסף לרכישת הפעמון החדש לכנסייה: שיפוץ תחנת הרכבת, קניות בהקפה של מוצרים יוקרתיים – שוקולדים, טבק, משקאות, הנעליים הצהובות החדשות, שיני הזהב החדשות ואפילו בקרב בני משפחתו של איל, רכישת המכונית החדשה. בוגדים גם נושאי המשרות הציבוריות בנוסף לכומר – ראש העיר, המורה, השוטר – כולם משתפים פעולה בסופו של דבר עם קלרה זאחנסיאן. הם בוגדים בגלל הכסף שהבטיחה הגברת הזקנה להעתיק עליהם בתמורה לעשיית צדק ומשפט ולענישתו של איל: "צדק תמורת מיליארד". לכאורה אנשי גילן דוחים את הצעתה של הגברת, אך הם גררים בבלי דעת לקדחת קניות בהקפה ופיתוח העיר תוך כדי התעלמות מחלקם בעסקה. הם בוגדים בחברם ובמערכת הערכים שהם מתיימרים לחיות על פיה: צדק, מוסר, נאמנות ודחיית בצע כסף.
- ב.** על הנבחן לכתוב מדוע לדעתו איל אינו מקבל את עצת הכומר לברוח. על הנבחן להסביר ולהדגים את דבריו.
- יכולות להיות כמה סיבות לכך שאיל לא קיבל את עצת הכומר:
- ייתכן שאיל חסר את האומץ להתעמת עם אנשי גילן. הם קוראים לו לעלות על הרכבת, אך מקיפים אותו מכל עבר. הוא איננו גיבור, הוא אדם בינוני וחלש. הוא בוחר שלא להיאבק בהם מתוך חשש שגם אם יעלה על הרכבת, אחד מהם יעצור אותו. קשה אפוא לדעת עד כמה הוא נחוש בדעתו להימלט. במקום להיאבק או לברוח הוא כורע.
 - איל מרגיש שעליו להיענש. הוא מרגיש אשם על התנהגותו כלפי קלייר, ולכן אינו בורח. הוא נטש אותה בעת שנשאה בבטנה את פרי הרומן שהיה ביניהם, הוא הפנה עורף לאהבתם והעדיף להינשא למי שהייתה בעלת ממון. הוא נהג באופן לא מוסרי ולכן מקבל את עונשו בהכנעה.
 - אפשרות נוספת היא שאיל מכיר את נפש האדם, את תאוות בני האדם לכסף ולאיכות חיים גבוהה גם במחיר הפגיעה בערכי המוסר, ולכן הוא יודע שאין לו כל סיכוי להימלט ולשנות את גורלו.

פרק שלישי — שירה (שירת ימי הביניים ושירת ביאליק, השירה העברית במאה ה-20)

על הנבחן לענות על שתיים מן השאלות 13-20:

על שאלה אחת משירת ימי הביניים או משירת ביאליק (שאלות 13-16), ועל שאלה אחת מהשירה העברית במאה ה-20 (שאלות 17-20).

(לכל שאלה — 20 נקודות; סך הכול — 40 נקודות).

פיוט, שירת ימי הביניים ושירת ביאליק

על הנבחן לענות על אחת מהשאלות 13-16.

פיוט

13. ידיד נפש / ר' אלעזר אזיכרי

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לכתוב כיצד הרצון של הדובר להתקרב לקב"ה בא לידי ביטוי בפיוט. על הנבחן להסביר ולהדגים את דבריו.

הרצון של הדובר להתקרב לקב"ה בא לידי ביטוי באמירות מפורשות כמו "משוך עבדך" (מחרוזת ראשונה); "רפא נא" (מחרוזת שנייה); "חוסה נא" (מחרוזת שלישית) ועוד. בדברים אלה הוא מבקש מן הקב"ה שיפעל כדי לקרבו אליו ומביע כמיהה וכיסופים לקרבה זו. כל הפניות הללו הן בלשון ציווי, זוהי פנייה אינטימית ובלתי אמצעית לקב"ה וגם היא מעידה על הרגשתו של הדובר, הוא מרגיש קרוב לקב"ה ורוצה להתקרב אליו עוד יותר. הדובר מבקש את קרבת ה' ומייחל לזכות בהתגלות מלאה (מחרוזת רביעית), הוא רוצה לראות בתפארת עוזו של ה' ומצפה להתכנסות תחת סוכת שלומו ולראיית אור כבודו בעולם.

ב. על הנבחן להסביר שתי דרכי עיצוב בשיר המסייעות לבטא את ההתקרבות לקב"ה.

- כינויי חיבה וקרבה לקב"ה — ידיד נפש, אב רחמן, מחמד לבי, חביב, אהוב.
- חזרה על הצליל "נא" היוצרת צליל רך של קשר ושל תחנונים בפני ישות קרובה.
- שימוש בכינויי שייכות: עבדך, ידידותך, אהבתך, זיווך, רחמיך, אוהבך, עוזך, סוכת שלומך, כבודך. כך יוצר הפייטן תחושה של בקשת קרבה אל הקב"ה. ומנגד, כינויים בגוף ראשון — נפשי, אלי, מחמד לבי, פרוש עלי. ביטויים אלה מעידים על הרצון לקשר בלתי אמצעי: אני — אתה.
- ארמונים מקראיים: "ידיד נפש" (ירמיהו יב, ז) וכן בתלמוד הבבלי "יבוא ידיד בן ידיד ויבנה ידיד לידיד בחלקו של ידיד ויתכפרו בו ידידים"; "משוך עבדך..." (על פי שיה"ש משכני אחרוך נרוצה). זוהי בקשה מה' שיקרב אותו אליו כך שיוכל לעשות את רצונו; "ירוץ עבדך כמו איל" (תהלים מב, ב, "כאייל תערוג על אפיקי מים"); ביטויים של העדפה: "כי יערב לו ידידותך מנופת צוף וכל טעם" (תהילים יט, ט, "הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים"); ביטוי של השתוקקות ושל אהבה, "נפשי חולת אהבתך" (שיה"ש ה, ב, "כי חולת אהבה אני"); ביטוי לקרבה בין הקב"ה לכנסת ישראל, "אנא א-ל נא רפא נא לה" במדבר יב, יג)
- דימויים ומטפורות — למשל "ירוץ עבדך כמו איל", דימוי המעצים הן את הפעולות המהירות והאינטנסיביות של הדובר כלפי הקב"ה כדי להחיש את ההתקרבות אליו, הן את הציפייה להתגלות מלאה של ה' בעולם.
- ריבוי פעלים המעיד על הנמרצות המאפיינת את הדובר בהשתדלות שלו להתקרב אל ה' ועל הציפייה שלו לתגובה מעשית וגלויה מאת ה': הדובר — ירוץ, ישתחוה, נפשו תתחזק ותתרפא ותהא שפחת עולם, הוא אוהב, נכסף, ובבוא הגאולה יגיל וישמח. הקב"ה — משוך, רפא, יהמו רחמיו, חוסה, חושה, אל תתעלם, הגלה, פרוש, תאיר, מהר, חנני.
- ברוב הפיוט הדובר מדבר בגוף ראשון או בגוף שלישי יחיד. כך נוצרת תחושה של קרבה אינטימית בינו לבין הקב"ה. רק במחרוזת האחרונה בבקשה להתגלות ולגאולה, כשהוא מדמה את העתיד, הוא מדבר בלשון רבים וכך הופך להיות פה לציבור כולו.
- אקרוסטיכון של שם ה' מבטא את הקרבה אליו.

שירת ימי הביניים**14. ידעתי בטרם תצרני / ריה"ל**

על הנבחן לפרש את הבית האחרון בשיר, ולהסביר את תרומתו לביטוי היחס של הדובר לקב"ה. בבית החמישי בשיר "הקימני לשחר את דבירך / ואת שמך לברך עוררני!" יש תקבולת כיאסטית: הקימני – עוררני, לשחר את דבירך – את שמך לברך. הדובר מבקש מה' להקימו ולעזור לו לשחר את בית התפילה (דביר) ולעוררו לברך את שם ה'. מתוך הכרת תלותו בה' ומתוך ההבנה כי הוא זקוק לעזרתו בכל פעולה ובכל מהלך פונה הדובר בבית האחרון אל ה' ומבקש את עזרתו להתמסר לו באהבה: לבוא אל בית התפילה ולברך את שמו. הדובר מכיר בתלותו של האדם בקב"ה עוד מטרם לידתו ועד מותו. זוהי תלות המקיפה את כל פועלו של האדם (הליכתו, עמידתו, דיבורו, מעשיו ומחשבותיו) עד כי הוא מגיע למידת ההכנעה בפני בוראו ומכאן להתעוררות לשחר את בית התפילה ולברך את שם ה'.

15. שפל רוח / רשב"ג

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לפרש את הדימוי בשיר, ולהסביר כיצד הוא מסייע לבטא את התחושה של הדובר בשיר. הדימוי בשיר הוא "תולעת קטנה באדמה". באמצעות דימוי זה ממחיש הדובר כי הוא מרגיש את שפלות האדם לעומת גדלות האל. הוא מרגיש יצור שפל ונחות במיוחד, לא רק חרק, כי אם חרק המסתתר במעמקי האדמה. הדובר ממעט את דמותו ומתבטל באופן מוחלט בפני בוראו תוך כדי ביטוי תחושת האפסות באמצעות ההקטנה ההדרגתית: תולעת – קטנה – באדמה.

ב. על הנבחן לבחור מן השיר בשתי דרכי עיצוב נוספות, ולהסביר כיצד הן מסייעות לבטא את התחושה של הדובר. לדוגמה:

- תקבולת: שפל רוח, שפל ברך (בית ראשון) – תקבולת זו מעצימה את התחושה של הדובר כיצור נחות.
- בבית השלישי בשיר יש שאלה רטורית המדגישה את הכרת המשורר במוגבלותו. בהיותו כה קטן ושפל, האם יוכל להלל את ה'?
- הכינוי לקב"ה (בית שלישי) "מלוא עולם" מבטא את גדולת האל, הממלא את כל העולם, לעומת האפסות של "תולעת קטנה באדמה", אפסות הדובר ובני האדם בכלל.

שירת ביאליק**16. ים הדממה פולט סודות**

על הנבחן לתאר את הניגוד בין ה"שאון" ובין "הדממה" בשיר, ולהסביר כיצד ניגוד זה מבטא את התהליך שהדובר חווה בשיר. השיר מתאר את העולם המאפיל ומשתתק עם בוא הלילה וכך מאפשר לדובר דיאלוג פנימי עם עצמו. התהליך שעובר הדובר בשיר הוא ההגעה להכרה שהוא מהווה ישות נפרדת מן העולם: "ישות אוטונומית, בעלת עולם ייחודי ועשיר המופרד מן העולם הכללי ואינו תלוי בו" (הולצמן, עמ' 212). השיר נע בין רעש לשקט. הים הסואן משתתק ודווקא מתוך השקט הזה הוא פולט סודות הנשמעים רק כאשר העולם כולו שותק. רק "מאחרי הרחים / שאון הנחל אינו פוסק". הבית הראשון מציג את הדממה מול הרעשים הקבועים המתעצמים על רקע הדממה. כאשר משתתק העולם יכול הדובר להאזין לרחשי לבו, מול שאון הנחל שבחוץ הומה ומתגבר קולו של המעין הפנימי (בית שלישי). התהליך הנו כפול ומקביל – מן הדממה שבחוץ אל הקול הפנימי ומן החשיכה שבחוץ אל האור הפנימי. ההכרה של הדובר שהעולם היחיד הקיים בעבורו הוא העולם הפנימי יכולה להתפרש במובן ארספואטי – הכרה בקיומו של מעין השירה הנובע בתוכו, תיאור תהליך היווצרותו של קול שונה, מובחן, משקפת את התפיסה הרומנטית של היוצר הגאון כדמות ייחודית ונעלה מעל סביבתה. אפשר לראות את הניגוד בין השאון לדממה גם כהכרה בכוחות העוינים מחוץ ובחירה של האני להתכנס. יש לו כוכב איתן קבוע בשמים ומעין פנימי בתוכו וההכרה בקיומם של שניים אלה (שהאחד הוא כנראה בבואה של האחר) ממלאת אותו בסיפוק ובהרגשה שיש לו אפשרות בחירה. הערה למעריכים: הנבחן לא נדרש לכתוב על יותר מכיוון פרשנות אחד.

השירה העברית במאה ה-20

על הנבחן לענות על אחת מהשאלות 17-20.

אדם מול בוראו

17. נסוגה אל חצרות קודשך / רבקה מרים

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לכתוב אם בשיר ניתנת תשובה על השאלה הנשאלת בבית הראשון בו. על הנבחן לנמק ולהדגים את דבריו. הדוברת שואלת "היכן אותן חצרות שקופות מוארות / של אהבתך". נראה כי היא מבקשת למצוא את חצרות בית ה', את המקום בו שורה אהבת הקב"ה.

אפשר למצוא בשיר תשובות שונות על שאלה זו:

- ייתכן שהחצרות מצויות בתוך העולם הסואן והרועש, בתוך העשן וזיהום האוויר. ייתכן ששני העולמות קיימים זה לצד זה או האחד בתוך האחר "ספק זהב, ספק טבק" (בית שני). כנראה אי אפשר לבדוד אותן חצרות מן הוויית החולין מסביב ולכן סמיכותם של העולמות יוצרת חוויה של חסך שאינו מתמלא לעולם.
- ייתכן שהחצרות הללו מצויות מעבר לחלון, יוצרות מרחב פרטי מקודש שאין בו דריסת רגל לשאון הרחוב, להמולתו, לעשן ולזיהום האוויר. הללו מתדפקים בחוצפה ובעיקשות על מסגרת החלון (בית שני), אך יש מי שמצליח להקים חיץ בין העולמות. במובן זה, החצרות המוארות והשקופות הן מרחב פרטי, מקום פנימי של אור, של אהבת הא-ל את האדם ושל אהבת האדם את הא-ל, מקום אותו בורא האדם לעצמו בביתו או בחדרי לבבו וכך מצליח לחיות עם החסך שאינו מתמלא לעולם, ולמלא עצמו באור, גם אם השמים נדמים חתומים.
- ייתכן שהשאלה לא מקבלת מענה. השיר מלא בניגודים: "שקופות מוארות" — "עשן וזיהום אוויר"; "ירוק מרוקם" — "צהוב מתכתי חלוד", "זהב" — "טבק". ניגודים אלה יוצרים מתח פנימי המועצם באמצעות הפסיחות. גם ריבוי סימני הפיסוק מעיד על היטלטלות בין קטבים והעובדה שאין בסוף השיר נקודה מעידה על טלטלה מתמשכת בין העולמות. כך גם השימוש בקו מפריד פעם אחת בסוף השורה "נסוגה אל חצרות קודשך" ופעם נוספת בסוף השורה "החסך שאינו מתמלא לעולם" קושר בין שתי האמירות הללו ומשאיר אותן פתוחות. אפשר לסגת אל חצרות הקודש ולסגת ולסגת ולא להגיע לעולם. אפשר גם לנסות למלא את החסך עוד ועוד ולא להצליח לעולם. ואולי אנו עצמנו מתדפקים על חלון שהוא ספק זהב, ספק טבק. מתדפקים בעיקשות ובחוצפה, כמי שאינם מוכנים לוותר על החלום להגיע לאותן חצרות קודש ולמלא את החסך שבנפש.

הערה למעריכים: הנבחן לא נדרש לכתוב על יותר מכיוון פרשנות אחד.

ב. על הנבחן לבחור באמצעי אמנותי משיר נוסף שלמד בנושא "אדם מול בוראו", ולהסביר את תרומתו לעיצוב הרעיון המרכזי בשיר.

לדוגמה:

גדולים מעשי אלוהי / אמיר גלבוץ — ההדרגה בשיר, בא — רואה — בוטח, מבהירה את הפנים השונות של מעורבות אלוקים בחיי האדם. הוא נוכח, הוא רואה את האדם כמות שהוא והוא מעניק לו בטחון. גם החזרה על כותרת השיר, בשיר הקצרצר עצמו היא מוטיב המהווה מפתח להבנת השיר ומדגיש את החשיבות של הכרת האדם בגדולת מעשי אלוקים.

שירים בצל השואה**18. ניצול / לאה איני**

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

- א.** על הנבחן לכתוב אם האב הוא אכן ניצול, ולהסביר ולהדגים את דבריו על פי השיר כולו.
- האב שרד את השואה אך נראה כי אינו "ניצול", לשואה נוכחות מתמדת בחייו ובחיי הסובבים אותו בשל מוראות העבר שאינם מרפים ממנו. אמנם הוא השתחרר מן המחנה, הקים משפחה (יש לו בת), אך לא השתחרר מן הזיכרון הצרוב הן בגופו הן בנשמתו. טראומת השואה נוכחת בחייו גם כעבור שנים: המספר על זרועו הוא נוכחות מתמדת כמו גם הסייטים מדורה, מבונה ומאשוויץ, אשר פוקדים אותו וגורמים לצרחות מתוך שנתו. המטפורה "אבי מתקשר למספר הצלוב..." (שורה ראשונה) מעידה על הקשר שלא יימחה בינו לבין הזיכרון (מתקשר כמי שמתכוון לשוחח בטלפון אך גם מתקשר במובן של חיבור – יוצר קשר. בכל פעם, אביה יוצר, שלא מרצונו קשר עם המספר הצלוב – עם הזיכרון). כמו כן מתעוררת אסוציאציה לדמותו של "הצלוב" שדמותו הפכה סמל לקרבן של סבל וייסורים.
- האב אינו שומע באחת מאוזניו בשל סטירה מידי הגרמני – זה הזיכרון הצרוב בגוף. בנפש נותרו הדריכות והמתח, האב מתקשר ו"מקשיב כדרוך" – הוא חי בדריכות מתמדת, כאילו בכל רגע עלול להתרגש עליו אסון נוסף. האוזן השומעת גם היא חולה כי היא קשובה לקולות "משם", מן המחנות, היא מלווה בנקודות ציון (דורה, בונה ואשוויץ) בדרך הייסורים של האב (כמו ה"ויה דה לה רוזה" של הצלוב).
- האב צורח כאומר "שלומי טוב", כאילו הוא מנסה לשכנע את עצמו או את האחרים. בתוך סדרה של מלים מן השדה הסמנטי של קולות ושמיעה מופיעה המלה "צורח" בעלת הקונוטציה השלילית ויוצרת ניגוד להכרזה "שלומי טוב". אף היחסים עם בתו מעידים כי האב שרד, אך לא ניצל. אזנו המתה של האב נתונה לבכייה, הוא שקוע בעברו, אין הוא מסוגל לשמוע את בכייה כי הוא קשוב לבכי הפנימי בתוכו.
- ניכר כי קריאה מוקפדת של השיר הופכת את הכותרת "ניצול" לבעלת משמעות אירונית. אין דרך להינצל, להימלט או להסתתר מן הזיכרונות המרים הצרובים בגוף ובנפש.
- ב.** על הנבחן לבחור בשיר נוסף שלמד בנושא זה, ולהסביר כיצד נושא השואה בא לידי ביטוי בשיר זה. לדוגמה:
- סופה / אברהם שלונסקי** – במרכז השיר תיאור הסופה המתקרבת והאשמתה בהרס ובחורבן המתבררים לאחר שחלפה. באמצעות תיאור הסופה המשורר נמנע מלהתייחס לשואה באופן ישיר. דווקא ההימנעות מן האמירה המפורשת וההתמקדות בתיאור הסופה מעצימות את תחושת החורבן והכאב, והתסכול בעקבותיו.
- האנפורות** בשיר מסייעות בעיצוב נושא השואה בשיר: שמא... שמא – הטשטוש ואי הבהירות לפני המלחמה; עד... עד – הבלטת חלקה של הערבה שאף היא הופכת להיות ישות דורסנית וטורפת; את...את...את – האשמה ברורה של הסופה – שואה בהרס, באובדן ובמוות.
- השימוש ב**אַרְמֵז מְקַרְאֵי** אף הוא ממחיש את נוראות השואה: "אחותנו, את היי לאלפי רבה" (בראשית, כד, ס) זאת הברכה לרבקה בצאתה להינשא ליצחק, ואילו בשיר המשורר משנה את משמעות הפסוק: "את היי לאלפי יבבה" – מהדהדות אלפי יבבות ונוצרת אירוניה. לא ברכה התממשה כאן, אלא קללה איומה.
- גם **היעדר סימני פיסוק** בשיר ממחיש את אימי השואה. היעדר זה מחייב לקרוא את השיר ללא עצירה ומעצים את תחושת היעדר הגבולות, הסחף והסער הנגרמים על ידי הסופה.

זוגיות ואהבה**19. שיר ב מתוך מחזור השירים: שירי אהב"ה / לאה גולדברג**

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לתאר את התהליך הרגשי שחוותה הדוברת בעקבות הפרדה, ולהסביר שניים מן האמצעים האמנותיים המסייעים לעצב תהליך זה.

בעקבות הפרדה הדוברת חוותה תהליך רגשי שהחל ככעס על הפרדה וניסיון למסך את הרגשות (ערפל) ולא להעמיק בהם, והפך להכרה בעצב ובכאב שהסבה הפרדה. מצבה הנפשי של הדוברת משתנה בהתאם לאופן שבו היא מסבירה את מקור הטיפה שעל ידה. תחילה הדוברת מתארת את הפרדה כסתמית "נפרדנו כך" וכך גם את מערכת היחסים המאופיינת על ידי תמונת הערפל בין בני הזוג. הדוברת מעידה על "טיפת סגריר" ולא על דמעה, הצהרה שיכולה להתפרש אדישותו של הגבר העוזב, וכתגובה מאופקת שלה. בבית השני התנהגות כמו של בני הזוג מתבררת כהתנהגות המאפיינת דור שלם, דור אדיש וגא אשר אינו נותן ביטוי לרגשותיו. המפנה מתחולל בבית השלישי בתוך המולת הרחוב, בין עוברים ושבים, מתאפשרת לפתע התבוננות מחודשת והערפל נראה תלוי כהינומה – מבטיח שקיפות וראייה בהירה יותר. בבית הרביעי, את מקומם של הכעס ושל הכאב על האהבה הגוססת מחליפה "חדווה חוגגת" שמקורה באפשרות שאולי בכל זאת זו הייתה דמעה.

את השמחה בשל הדמעה אפשר להבין בשני אופנים:

— הדמעה מעידה כי על אף מאפייני הדור הדוברת מסוגלת לחוש רגש ולבטא אותו.

אנ:

— הדמעה מרמזת על סיכוי שבני הזוג אינם אדישים לקשר ביניהם ולסיומו.

אמצעים אמנותיים המסייעים לעצב את התהליך:

— מוטיב הבכי והדמעה – מעיד על השינוי שחל ברגשות שהדוברת מאפשרת לעצמה להרגיש.

— הניגודים בשיר – "ודאי" (בית ראשון) – "אולי" (בית אחרון); הערפל כחומה – הערפל כהינומה, הערפל

משמש מטונימיה להלך הרוח של הדוברת; "אהבה גוססת" (בית שני) – "חדווה חוגגת".

— דימויים – הערפל כחומה (בית ראשון). דימוי זה מדגיש את החיץ בין השניים, אטימות וכבדות ואילו בבית השלישי הערפל כהינומה. דימוי זה מעלה אפשרות של משהו פחות נחרץ, שקוף, תלוי מתנופף כהינומה ומעלה אסוציאציה של קשר של כלולות.

— ארמזים מקראיים – "היטב היטב חרה לי" (ארמו ליונה ד, ט: "היטב חרה לך על הקיקיון, ויאמר היטב חרה לי עד מוות") במקרא מות הקיקיון, בשיר מות האהבה.

— חזרות המדגישות את מצבה הנפשי של הדוברת (היטב היטב; המה המה; דמעה).

ב. על הנבחן לכתוב מה הם הרגשות הבאים לידי ביטוי בשיר נוסף שלמד בנושא "זוגיות ואהבה", ולהסביר ולהדגים את דבריו. בתשובתו על הנבחן לכתוב גם על אמצעי אמנותי אחד המסייע לעצב רגשות אלה.

לדוגמה: **שלומי** / זלדה – השיר מבטא את המכלול הקיים בחיי הזוגיות, את הרגשות החיוביים, את הקרבה בין בני הזוג ואת הביטחון שמעניק קשר הזוגיות לצד היעדר היציבות וחוסר הביטחון. פן אחד בחיי הזוגיות הוא הפן החיובי. בין בני הזוג קיים חיבור שמעל הזמן, חיבור של קדושה של משפחתיות, "אני ואתה והשבת" (בית שלישי), וכן חיבור כמו מיסטי, "אני ואתה וחיינו בגלגול הקודם." (בית שלישי). לצד פן מולא זה קיים פן שלילי בחיי הזוגיות, ישנם משברים וקשיים, "אני ואתה / והשקר. / והפחד. / והקרעים." (בית שלישי). אחד מן האמצעים האמנותיים המסייעים לעצב רגשות אלה הוא **מטפורת החוט**: החוט מחבר בין זוג האוהבים, הוא מקשר בינה לביןנו ו'תופר' יחדיו את החוויות שהם עוברים ואת חייהם המשותפים: חגים, תקופות השנה, ריחות, פרחים, פירות וכיו"ב. זהו "חוט הכמיהה", האמצעי המחזק את אהבתם ו'קושר' אותם זה לזה. אך חוט זה אף נושא חוויות פחות נעימות כמו שקר, פחד, וקרעים. ה'אנחנו', ה'יחד' שלהם קיים בכל מיני מצבים, טובים וטובים פחות, ו'חוט הכמיהה', שמעצם טבעו יכול גם להיקרע, יכול גם לחבר ביניהם עד המוות.

אדם וזהותו**20. דברי רקע ראשוניים / ארז ביטון**

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לתאר את ההשפעה של אמו ואביו של הדובר על זהותו, ולהסביר אמצעי אמנותי אחד התורם לעיצוב השפעה זו.

הדובר מעיד בשיר זה על ההשפעה שהייתה לאביו ולאמו על תהליך הגיבוש של זהותו ועל מי שהוא בהווה. השיר מתחיל בשרטוט דיוקנם של ההורים. תחילה האם (בית ראשון), אשר בזכותה הוא חווה את הילדות כגן עדן: שיחים ירוקים, חלב מתוק, ציפורים מופלאות ואגדות אלף לילה ולילה. זוהי אידיאליזציה ורומנטיזציה של עולם הילדות. הוא הופך אותו למיתוס. אווירה פסטורלית, קן של חמימות ושפע רוחני וגשמי, עולם של קסם, אגדה וחלום. הבית השני מוקדש אף הוא לאם. האם היא המרחב הביתי, המשפחתיות, הקרבה הגופנית. בעולם של מיסטיקה ואמונות טפלות, היא מגוננת על בנה בגירושי שדים, זה העולם שלה. אין כאן ביקורת של הדובר על עולמה, אלא להפך, הוא מבטא קרבה לעולם זה. על פי הבית הראשון, זהו עולם שהשפיע עליו נועם ומתיקות וממנו הוא ניזון לאורך שנים. על פי הבית השני, הוא שואב מן המקום הזה גם חסות, הגנה ומעשיות, שכן, האם פועלת ועושה. האב (בית שלישי) משפיע על הממד הרוחני של חייו. הוא עוסק בעולמות (עוה"ז? עוה"ב?), מקדש שבתות ובקי בהלכות תפילה. האב מעניק לחייו ממד של קדושה והתעלות וממלא את עולמו של הבן בהווה יהודית.

עתה, משהבהיר את תמונת העולם ממנה בא, את מקורות היניקה וההשפעה שלו, מציג הדובר את עצמו בבית הרביעי "אני, אני". כך הוא מבהיר כי הוא קודם כל בן לאמו ולאביו, מעריך את מורשתם ונושא אותה עמו. הוא מודה שהתרחק עם השנים מאותו עולם, אימץ לעצמו שפה חדשה, ניגון חדש – מיסות של באך – מטונימיה לעולם מערבי, נוכרי, מרוחק. הוא ניסה להתחבר לעולם חדש בלי לוותר על העולם הישן. בהסתר, הוא משנן את הניגון החדש פנימה, אל תוך לבו. הוא בורא את עצמו מחדש כסינתזה של קולות: באך מעורב ביהודית מרוקאית.

כלומר הדובר בשיר אינו מוחק את השפעתו של בית ההורים. להפך, הוא מתאר את הבית ואת דמויות ההורים בהערכה, בית זה עיצב אותו כאדם מלא ומוגן שחולין וקדושה מאכלסים את עולמו. כאדם בוגר הוא מפלס בתוך עולמו נתיב לתרבות המערבית. שם השיר: "דברי רקע ראשוניים" מעיד על החשיבות שהוא מייחס לדמויות ההורים, לביתם ולהשפעתם עליו.

ב. על הנבחן לבחור בשיר נוסף שלמד בנושא זה, ולהסביר מה הם הגורמים המעצבים את זהותו של האדם בשיר זה. לדוגמה: **גאוה** / דליה רביקוביץ – על פי שיר זה הגורמים המעצבים את זהות האדם הם עדינותו של האדם ורגישותו והמפגש שלו עם דמויות שיכולות לפגוע בו ועם קשיי החיים.

שיר זה, שהוא משל למצבו של האדם, מדמה את בני האדם לסלעים. בני האדם מטבעם הם פגיעים ושבריים, אך הם עומדים עמידה איתנה וזקופה מול הקשיים והפגיעות שהחיים מזמנים, גם שכאביהם טורדים את מנוחתם. הסלעים, כמו בני האדם ובני האדם כדרכם של הסלעים, מכסים על הבקיעים הנוצרים בהם עד לרגע השבירה שבו התנהגותם הגאה ("מעין גאוה") אינה עומדת להם עוד. לכאורה ה"שבירה" של האדם היא רגע אחד מפתיע, אולם למעשה רגע זה הוא סיומו של תהליך, כלומר של הצטברות של חוויות חיים קשות ושל התמודדות עם משברים, עד שאלה מביאים לקריסת מעטה הגאוה.